

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	7
GİRİŞ ve İNCELEME	11
Türkçede Biyografi ve Ulema Biyografileri Geleneği.....	11
Terâcim-i Ulemâ-yı Dağıstan	19
Tarih ve Coğrafi Konum Olarak Dağıstan.....	20
Dağıstan Coğrafyasına Ait Yazılmış Biyografi Kitapları.....	25
Ali Kayayev'in Hayatı, Edebi Kişiliği ve Eserleri.....	29
Terâcim-i Ulemâ-yı Dağıstan'ın Dil ve Üslup Özellikleri.....	33
Terâcim-i Ulemâ-yı Dağıstan'ın Kaynakları.....	41
Terâcim-i Ulemâ-yı Dağıstan'ın Değerlendirilmesi.....	45
Mekan.....	46
İsim, Ünvan.....	48
Meslek.....	50
Öğrenim ve Yetiştirme.....	51
Vefat Kaydı.....	59
METİN	61
1. Sâlih Efendi.....	61
2. Ali Şahnazar Oğlu.....	62
3. Avarlı Debîr Kâdî.....	63
4. Barka Kâdî.....	65
5. Şeytân Abdullah.....	67
6. Sugraklı Mehdî Muhammed.....	68
7. Avarlı Nûrmuhammed Kâdî Maksud Oğlu.....	69
8. Hâcî Muhammed Es-Sugûrî.....	71

9. Murtazâ Ali.....	90
10. Muhammed Tâhir Efendi Hucalav Oğlu.....	91
11. Mamagişi.....	94
12. İdris Efendi.....	95
13. Yûsuf Kâdî.....	96
14. Mirzâ Ali Kâdî.....	106
15. Eyûb Kâdî.....	107
16. Muharrem Efendi.....	108
17. İsmâ'îl Kâdî.....	109
18. Zeyd Efendi İslâmbulat Oğlu.....	109
19. Mama Efendi Maksûd Oğlu.....	110
20. Attay Hâcî Ömer Oğlu.....	112
4 21. Abdulhalîm Efendi Muhammed Ali Oğlu.....	113
22. Eyûb Kaça Oğlu.....	115
23. Şemseddîn Muhammed Oğlu.....	116
24. Bâbü'l-Ebvâblı Hilâl Alâ' Oğlu.....	117
25. Ebûbekir Muhammed Bin Mûsâ Bin El-Ferec.....	118
26. Derbendli İbrâhîm Ca'fer Oğlu.....	118
27. Derbendli Habîb Efendi Fihri Oğlu.....	119
28. Derbendli Muhammed Hişâm Oğlu.....	120
29. Derbendli Hasan İbrâhîm Oğlu.....	120
30. Hınalıklı Lezgi Hekîm İbrâhîm Oğlu.....	121
31. Lezgi Mûsâ Yûsuf Oğlu.....	121
32. Derbendli Meymûn Ömer Oğlu.....	122
33. Derbendli Ali Muhammed Oğlu.....	122
34. Lezgi Süleymân.....	123
35. Derbendli Muhammed Ebû İmrân Oğlu.....	123

36. Bâbü'l-Ebvâblı Ya'ni Derbendli Ebu'l-Kâsım Yûsuf İbrâhîm Oğlu.....	124
37. Babü'l-Ebvâblı Züheyr Muhammed Oğlu.....	124
38. Muhammed Manilav Oğlu.....	124
39. Şamgodalı İsmâ Efendi.....	125
40. Çoklı Mahad Efendi Eyûb Oğlu veyâhud Aygün Oğlu.....	126
41. Büyük Hasan Efendi.....	127
42. Kurbân Ali El-Akâlçî.....	127
43. Şinazlı İsmâ'îl Efendi.....	128
44. Sâdık Efendi El-Ubrî Muhammed Oğlu.....	129
45. Kürili Mahad.....	129
46. Muhammed El-Ubrî Ya'ni Ubralı Muhammed Efendi Ali Oğlu.....	130
47. Usişalı Dâvud Efendi.....	131
48. Rahmekulu Efendi Aga Oğlu.....	133
49. Koduklu Muhammed Efendi Mûsâ Oğlu.....	133
50. Kazakilav.....	134
51. Kılılı Ali Efendi.....	135
52. Golodalı Molla Muhammed Efendi.....	136
53. Şeyh Emîr Efendi.....	137
54. Molla Ahmed Efendi.....	138
55. Kılılı Tîruç Efendi.....	141
56. Hâcî İbrâhîm Efendi Hâcî Muhammed Oğlu.....	141
57. Karahlı Mehdî Muhammed.....	143
58. Harakanlı Sa'îd Efendi.....	143
DİZİN	145
YAZMA METİNDEN ÖRNEKLER	155

ÖN SÖZ

Din birliği üzerine kurulan büyük uygarlıklar içlerine aldıkları farklı kültürlere ait hususiyetleri zengin bir potada eriterek ortaya standart yapılanmaları olan uygulamalar çıkarmaktadır. Bunun en karakteristik örneklerinden birini İslâm medeniyeti çerçevesi içinde büyük bir gelişme gösteren biyografi alanında görmekteyiz. Önceleri Arapça ve Farsçada, 16. yüzyıl başlarından itibaren ise Türkçede mütakamil eserler ortaya koyan ve toplumun hemen hemen bütün kayda değer kişilerini kapsamı içine alan biyografi geleneği, bir süre sonra merkezden taşraya doğru da gelişme göstermiş ve çok farklı coğrafyalarda ilginç örnekler ortaya koymuştur.

Elinizdeki Terâcim-i Ulemâ-yı Dağıstan adlı çalışma da, Dağıstan coğrafyasına ait Türkçe kaleme alınmış bilgin biyografilerini içermektedir. Türkçe biyografi geleneğinin sadece Anadolu coğrafyasında üretilen eserlerle sınırlı kalmadığını gösteren çalışma, farklı coğrafyalarda ortaya konan benzer tarzda yazılmış eserlerin olduğunu gösteren dikkate değer bir örnektir. Sadece bilim tarihi bakımından değil, kültür ve edebiyat tarihi yanında siyasi coğrafya bakımından da tarihin her döneminde hareketlilik gösteren Kafkaslar, eserin yazıldığı 19. yüzyılda da bu konumunu artırarak devam ettirdi. Bunun sonucu olarak söz konusu eser, bölgenin yetiştirdiği dikkate değer bir aydın olan Ali Kayayev tarafından Arap harfleriyle Türkçe olarak kaleme alınmıştır. İçerik bakımından bütünüyle kendinden önceki geleneğin takipçisi durumunda olan eser, dil ve üslup açı-

sından da bulunduğu bölgenin karakteristik özelliklerini yansıtmaktadır.

Yazar Ali Kayayev'in, Türkçeyi sonradan öğrenmiş ve Osmanlı sınırları dışında yaşamış birisi olması sebebiyle eserde standart bir 19. yüzyıl Osmanlı Türkçesi metniyle muhatap olmadığımızı belirtmek gerekir. İmlada ve cümlelerde farklılıklar; cümlelerde standart Türkçeden sapmalar ve daha önemlisi çekim eklerinde ve hal eklerinde değişiklikler söz konusudur. Bunların bir kısmı bölge dillerinden, bir kısmı da dil eksikliğinden kaynaklanmaktadır. Fakat bunlar o kadar iç içe geçmiş farklılıklardır ki karşılaşılan tabloda hangi sorun hangi sebepten ortaya çıkmıştır, bunu tümüyle ve her zaman tespit edebilmek mümkün değildir.

8

19. yüzyıl metni olan Terâcim-i Ulemâ-yı Dağıstan, dil özellikleri açısından günümüz Türkçesi hususiyetleri yansıttığı için metin transkripsiyon işaretleriyle değil, günümüz Türkçesi özellikleriyle çeviriyazıya aktarılmıştır. Bununla birlikte Arapça ve Farsça kelimelerde uzatma, hemeze ve ayın işaretleri kelime içlerinde gösterilmiş, bildirme ekinin ön ünsüzü ötümlü biçimiyle, ünlüsü de her iki ünlü uyumuna girecek şekilde; zarf fiil eki olan -(X)p, ünsüzü ötümsüz, ünlüsü de her iki uyuma girecek şekilde standart olarak verilmiştir.

Metin içinde yer alan az sayıdaki Arapça şiiir, orijinal yazılışları ve çevirileriyle birlikte verilmiştir.

Sözü edilen metin, Türkiye Türkçesi hususiyetleri göz önünde tutularak kaleme alınmış olmakla birlikte, biraz da üretildiği coğrafyanın bir yansıması olarak yer yer baş-

ta Kumuk Türkçesi olmak üzere bölgesel dil ve anlatım özelliklerini de yansıtmaktadır.

Çalışmanın inceleme bölümünde Terâcim-i Ulemâ-yı Dağıstan'ın dahil olduğu gelenek hakkında bilgi verilmiş; eserin bölgedeki konumu tanıtılmış; dil, üslup ve içerik özellikleri açısından çalışma değerlendirilmiştir. Daha sonra da 58 biyografiden meydana gelen örnekler yukarıda çerçevesi çizildiği şekliyle okuyucuya sunulmuştur. Bu biyografilerin bir kısmının sonunda bölgenin önde gelen araştırmacılarından Magomed Sayid Sayyidov'un birer cümlelik tamamlayıcı bilgileri yer almaktadır. Metin içinde bu bilgiler italik olarak ve M. Sayyid notuyla farklılaştırılarak gösterilmiştir.

Ali Kayayev'in eseriyle ilgili geleneksel tertip tarzını devam ettirmediği görülmektedir. Bilindiği gibi, bu manadaki çalışmalar genellikle alfabetik bazen kronolojik daha az olmakla birlikte de padişahların saltanat süreleri esas alınarak sıralanmaktadır. Terâcim-i Ulemâ-yı Dağıstan bu tertip tarzlarından hiçbirine uymamaktadır. Bu bakımdan çalışmada yer alan isimler, yazarın yazmada verdiği sıralamaya bağlı kalınarak sunulmuştur. Benzer şekilde bu tür eserlerde hemen daima karşımıza çıkan mukaddime bölümü de Kayayev'in eserinde yer almamaktadır. Bütün bunlar bizde, Terâcim-i Ulemâ-yı Dağıstan adlı eserin yazarı tarafından son şekli verilememiş bir çalışma olduğu kanaatini uyandırmaktadır.

Çalışma içerik olarak değerlendirildiği takdirde eserde hayatları anlatılan kişilerin önemli bir bölümünün bölgenin siyasi konumu açısından bir varolma yokolma dönemiyle

örtüştüğü, bu anlamıyla da siyasi tarihe yönelik çok sayıda malzeme içerdiği söylenebilir. Bir başka ifadeyle Terâcim-i Ulemâ-yı Dağıstan adlı çalışmada bilim ve kültür tarihi yanında bölgenin bu yönü ile ilgili de dikkatte değer bilgiler yer almaktadır.

Terâcim-i Ulemâ-yı Dağıstan, daha sonraki bölümlerde ayrıntılı olarak anlatılacağı gibi unique bir nüsha olarak yazıldığı coğrafyada bir kenarda kalmış ve ilk defa tarafımızdan bilim dünyasına takdim edilmiştir. Böylece, Türkçenin uzak bir coğrafyada çok önemli bir biyografi kaynağı daha gün yüzüne çıkmış olmaktadır.

Çalışmayı hazırlarken yardımlarını gördüğümüz bazı kişiler oldu. Çalışmadaki Arapça şiirlerin okunup günümüz Türkçesine çevrilmesinde katkıları olan Prof. Dr. Sadi Çöğenli ve Prof. Dr. Selami Bakırcı ve Erşad Hürmüzlü'ye, Kayayev'in biyografisi ile ilgili Rusça bilgiyi gönderen Magomed Abdullayev'e, Rusça kaynakların değerlendirilmesinde yardımları olan Doç. Dr. Eyüp Bacanlı'ya ve Dağıstan coğrafyasına ait yazılmış biyografi kitaplarını değerlendiren bilgilerin Almandan aktarılması konusunda yardımları için Emre Uygun'a çok teşekkür ederiz.

Hasan Orazayev
Tuba Işınsu Durmuş
Ekim 2012